

III. ΑΝΑΣΥΣΤΑΣΗ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ ΚΑΙ ΥΠΟΤΑΓΗ ΣΤΟΥΣ ΟΘΩΜΑΝΟΥΣ

1. Εξάπλωση των Τούρκων και τελευταίες προσπάθειες για ανάσχεσή τους

Διδακτικοί στόχοι

1. Να παρακολουθήσουν οι μαθητές τη ραγδαία οθωμανική εξάπλωση και να κατανοήσουν τη σημασία ορισμένων οθωμανικών θεσμών, όπως ήταν οι γαζήδες και το παιδομάζωμα.
2. Να επισημάνουν τα αίτια της εξασθένησης του Βυζαντίου και τους λόγους της αδυναμίας των Βυζαντινών και των άλλων βαλκανικών λαών να αντισταθούν αποτελεσματικά στους Οθωμανούς.

Επισημάνσεις για την πορεία διδασκαλίας

Η **πορεία των οθωμανικών κατακτήσεων** αποτελεί το **πρώτο κέντρο βάρους** της ενότητας. Οι κυριότεροι σταθμοί στην επέκταση των Οθωμανών ήταν η πτώση της Προύσας (1326), της Νίκαιας (1331) και της Νικομήδειας (137), η άλωση της Καλλίπολης (1354), η κατάληψη του Διδυμοτείχου (περ. 1360) της Αδριανούπολης και της Φιλιππούπολης (περ. 1368/69), και η νίκη τους στο Κοσσυφοπέδιο κατά των Σέρβων (1389). Η ήττα των Οθωμανών από τους Μογγόλους στην μάχη της Άγκυρας (1402) απλώς έδωσε στο Βυζάντιο 51 χρόνια παράταση ζωής.

Το **δεύτερο κέντρο βάρους** της ενότητας είναι οι οθωμανικοί θεσμοί (ή. χ. το παιδομάζωμα), όπως και οι άλλοι παράγοντες οι οποίοι καθόρισαν την οθωμανική επέκταση.

Σχολιασμός του υποστηρικτικού υλικού

Τα δύο παραθέματα του σχολικού βιβλίου προέρχονται από το Χρονικό του Ασίκ-Πασά-Ζαντέ "Ιστορίες και αξιοσημείωτα του Οίκου Οσμάν" (τέλη του 15ου αι.). Είναι ένα λαϊκό ανάγνωσμα με ιδιαίτερα ζωντανό ύφος, αναμφισβήτητα γραμμένο για να διαβάζεται μπροστά σε ακροατήριο.

Το **πρώτο απόσπασμα** αναφέρεται στις κατακτήσεις του Μουράτ και των στρατηγών του Λαλή-Σαχίν και Εβρενός μπέη στη Θράκη και στην καθιέρωση του παιδομαζώματος περί το 1370.

Το **δεύτερο απόσπασμα** δείχνει τα αποτελέσματα του αποκλεισμού των βυζαντινών πόλεων από τους Τούρκους και το πνεύμα ηττοπάθειας που επικράτησε στις τάξεις του βυζαντινού πληθυσμού της Βιθυνίας.

Το **εικονογραφικό υλικό** αποτελείται από μια **εικόνα του σουλτάνου Ορχάν** που συνδυάζεται με το δεύτερο απόσπασμα και το χάρτη που δείχνει παραστατικά την πρόοδο των οθωμανικών κατακτήσεων.

Απαντήσεις στις ερωτήσεις του βιβλίου

Οι λόγγοι που έκαναν τους μικρασιάτες Έλληνες να παραδώσουν τις πόλεις τους στους Οθωμανούς ήταν κυρίως το κλίμα ηττοπάθειας που κατέλαβε βαθμιαία τους Έλληνες λόγω των επιτυχιών των Οθωμανών, η βαθμιαία απομόνωση των οχυρωμένων πόλεων, συνεπεία της κατάκτησης των γύρω χωριών από τους Τούρκους και η νέκρωση του εμπορίου. Όλα αυτά συνέβαλαν ώστε τα κάστρα να γίνουν σιγά σιγά φυλακές για τους κατοίκους τους (**πρώτη ερώτηση**).

Το παιδομάζωμα χρονολογείται στα χρόνια που οι Οθωμανοί κατέλαβαν τις μεγάλες πόλεις της Θράκης (Φιλιππούπολη, Διδυμότειχο, Αδριανούπολη) και έκαναν πρωτεύουσα του κράτους τους την Αδριανούπολη. Όλα αυτά έγιναν στο τέλος της διακυβέρνησης του Ορχάν (1326-1362) και στις αρχές της διακυβέρνησης του Μουράτ (1362-1389), περί το 1370 (**δεύτερη ερώτηση**).

Το λαϊκό τραγούδι εκφράζει **ειρωνική και σατιρική-σαρκαστική διάθεση** για τους αυτοκράτορες που εκτίθενται, ταξιδεύοντας στη Δύση, και γίνονται καταγέλαστοι στους Δυτικούς, προκειμένου να εξασφαλίσουν τη βοήθειά τους. Η στάση του ανώνυμου συντάκτη του τραγουδιού υπαγορεύτηκε αναμφίβολα από τα έντονα αντιδυτικά αισθήματα του βυζαντινού ορθόδοξου πληθυσμού που ανάγονται κυρίως στη συμπεριφορά των σταυροφόρων το 1204 (**τρίτη ερώτηση**).

Οι σημαντικότεροι παράγοντες της οθωμανικής επέκτασης ήταν η ραγδαία εξασθένιση του Βυζαντίου, η κατάργηση των ακριτών στη Μ. Ασία, οι θεσμοί των γαζήδων και του παιδομαζώματος, η έλλειψη ικανών ηγετών στα Βαλκάνια και η αδυναμία των βαλκανικών λαών να ενώθούν, οι ικανότητες των σουλτάνων και οι εσωτερικές χριστιανικές διαμάχες (**τέταρτη ερώτηση**).

2. Η Άλωση της Πόλης

Διδακτικοί στόχοι

1. Να παρακολουθήσουν και να βιώσουν οι μαθητές την Άλωση της Πόλης και την πτώση του Βυζαντίου.
2. Να κατανοήσουν οι μαθητές τη σημασία της Άλωσης για τον Ελληνισμό και την Ευρώπη.

Επισημάνσεις για την πορεία διδασκαλίας

Το **πρώτο κέντρο βάρους** της ενότητας είναι η πολιορκία και η άλωση της Πόλης. Ο Μωάμεθ προετοίμασε με μεθοδικότητα και αποφασιστικότητα την πολιορκία. Η έκβαση της πολιορκίας καθορίστηκε από τη συντριπτική υπεροχή των Οθωμανών σε έμψυχο και άψυχο υλικό και από το γεγονός ότι ο τελευταίος αυτοκράτορας έμεινε, παρά τις επανειλημμένες εκκλήσεις του, αβοήθητος από τα χριστιανικά βασίλεια και τις χριστιανικές δυνάμεις της εποχής του (**πρώτο παράθεμα**). Παρά την υπεροχή των Τούρκων, που αντιπροσώπευαν τη στρατιωτική υπερδύναμη της εποχής, και την αδιαφορία των χριστιανικών κρατών για την τύχη της Βασιλεύουσας, οι υπερασπιστές της επέδειξαν πρωτοφανή ηρωισμό και αξιοσημείωτη αξιοπρέπεια και αγωνίστηκαν ως το τέλος, ένα τέλος αντάξιο της υπερχιλιετούς ιστορίας της αυτοκρατορίας.

Το **δεύτερο κέντρο βάρους** της ενότητας είναι οι αρνητικές και θετικές συνέπειες της Άλωσης για τον Ελληνισμό και την Ευρώπη. Η φοβερή αυτή καταστροφή και ταπείνωση καταρράκωσε κατ' αρχήν το ηθικό του Ελληνισμού και έθεσε σε κίνδυνο την επιβίωσή του. Οι Έλληνες παραδόθηκαν στο έλεος της οθωμανικής αυθαιρεσίας, ενώ το πνεύμα του πολιτισμού μετανάστευσε στην Ιταλία και άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Συνάμα οι Τούρκοι έκλεισαν τους εμπορικούς δρόμους που οδηγούσαν στην Ανατολή, γεγονός το οποίο εμμέσως ώθησε τους Ευρωπαίους στις μεγάλες γεωγραφικές ανακαλύψεις, με τις οποίες εγκαινιάστηκε η Νεότερη Ευρωπαϊκή Ιστορία.

Το **τρίτο κέντρο βάρους** της ενότητας αφορά την πνευματική κληρονομιά του Βυζαντίου. Αυτή άσκησε κατ' αρχήν γόνιμες επιδράσεις και επηρέασε βαθιά την τέχνη και τις συνήθειες των λαών των Βαλκανίων και της Ανατολικής Ευρώπης, ιδίως της Ρωσίας, και την κρατική και αυτοκρατορική ιδεολογία της (**δεύτερο παράθεμα**). Ο βυζαντινός πολιτισμός επηρέασε ακόμη και τους Οθωμανούς (αρχιτεκτονική και κρατική οργάνωση). Άσκησε τέλος σημαντικές επιδράσεις στον πολιτισμό της Δυτικής Ευρώπης. Η μεταφορά πολιτισμικών αγαθών στη Δ. Ευρώπη και ιδίως στην Ιταλία του Ανθρωπισμού και της Αναγέννησης έγινε μέσω των Ελλήνων λογίων και των χειρογράφων που αυτοί μετέφεραν από το Βυζάντιο στη Δύση. Πολλή σημαντικές συνέπειες είχε και η μετάδοση του Ρωμαϊκού Δικαίου από το Βυζάντιο στην Ευρώπη.

Σχολιασμός του υποστηρικτικού υλικού

Το **πρώτο παράθεμα**, απόσπασμα από τον χρονογράφο Γ. Φραντζή, σχολιάζει το συσχετισμό δυνάμεων των δύο αντιπάλων και την άρνηση των ορθόδοξων Σέρβων να βοηθήσουν τον αυτοκράτορα. Οι δυνάμεις των Ελλήνων ανέρχονταν σε 5000 περίπου μαχητές (περιλαμβανομένων και των ξένων), οι δυνάμεις των Τούρκων σε 200.000 άνδρες. Ο πρώτος αριθμός δεν πρέπει να απέχει πολύ από την πραγματικότητα, ο δεύτερος αριθμός είναι υπερβολικός. Οι νεότεροι ιστορικοί, όπως ο Χ. Ιναλτζίκ και ο St. Runciman, υπολογίζουν τις δυνάμεις των πολιορκημένων σε 7-8.000 άνδρες

και το στρατό των Οθωμανών σε 50-80.000 μαχητές. Η αναλογία ήταν 1 προς 10. Στη δεύτερη παράγραφο με πικρία επισημαίνεται ότι οι Σέρβοι έδωσαν βοήθεια, όχι όμως στους Βυζαντινούς, αλλά στους Οθωμανούς, τους εχθρούς της Χριστιανοσύνης!

Το **δεύτερο παράθεμα** είναι απόσπασμα από επιστολή του μοναχού Φιλοθέου από το Πσκόφ προς τον μεγάλο ηγεμόνα (κνιάζο) της Μόσχας και χρονολογείται στις αρχές του 16ου αι. Στο κείμενο αναπτύσσεται η θεωρία της Μόσχας ως Τρίτης Ρώμης και κληρονόμου του Βυζαντίου. Η θεωρία αυτή συνδυάζεται με τη βεβαιότητα ότι η Μόσχα θα αποκαταστήσει τη Χριστιανική Αυτοκρατορία, κάτι που θυμίζει τις σχετικές με το ξανθό γένος προφητείες που κυκλοφορούσαν στην Τουρκοκρατούμενη Ελλάδα στη διάρκεια του 18^{ου} αι.

Το εικονογραφικό υλικό αποτελείται από **ένα πίνακα του Μπ. Κόνσταντ** (19^{ος} αι.) με θέμα την είσοδο του Μωάμεθ στην Κωνσταντινούπολη μέσα σε ένα μακάβριο περιβάλλον. Ο σουλτάνος διασχίζει ένα δρόμο σκεπασμένο από πτώματα Βυζαντινών.

Απαντήσεις στις ερωτήσεις του σχολικού βιβλίου

Η Δύση, παρ' όλης τις υποχωρήσεις των Βυζαντινών στο θρησκευτικό τομέα, δεν βοήθησε αποτελεσματικά το Βυζάντιο, για να αποκρούσει τον κίνδυνο των Οθωμανών (**πρώτη ερώτηση**). Αυτό πρέπει να αποδοθεί κυρίως στα **έντονα αντιδυτικά αισθήματα** του ορθόδοξου βυζαντινού πληθυσμού, όπως εκφράστηκαν από τα λόγια του μεγάλου δουκός Λουκά Νοταρά: «Κρείττοτέρον εστιν ιδειν εν μέσση τη πόλει φακίόηιον βασιλῆιον Τούρκων ή καλύπτραν λατινικήν». Η συμπεριφορά αυτή πρέπει να αποδοθεί επίσης στην υποτίμηση του τουρκικού κινδύνου από μέρους της Δύσης και στις **ενδοευρωπαϊκές διαμάχες** που αποκορυφώθηκαν με τον λεγόμενο **εκατονταετή πόλεμο** (έληξε τη χρονιά της Αλώσης της Πόλης).

Οι κυριότερες συνέπειες της Αλώσης της Πόλης (1453) (**δεύτερη ερώτηση**) ήταν το αίσθημα της ταπείνωσης, που έθεσε σε κίνδυνο το ιστορικό μέλλον του Ελληνισμού, και η εξύψωση του ηθικού των Τούρκων, η πνευματική οπισθοδρόμηση της ΝΑ Ευρώπης, ο αποκλεισμός των εμπορικών δρόμων που οδηγούσαν προς την Ανατολή και η έμμεση παρακίνηση των Ευρωπαίων να αναζητήσουν νέους δρόμους προς τα εξωτικά προϊόντα της Ανατολής από τη Δύση.

Η ιδέα της Μόσχας ως Τρίτης Ρώμης που προοριζόταν να ανασυστήσει τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία στηριζόταν στο ορόδοξο Ρώσων και Ελλήνων και στο ότι οι Ρώσοι είχαν δεχτεί την Ορθοδοξία από το Βυζάντιο (**τρίτη ερώτηση**). Η κοινότητα του δόγματος και τα αισθήματα ευγνωμοσύνης που ένιωθαν οι Ρώσοι για το Βυζάντιο οδήγησαν στη γένεση της ιδέας της Μόσχας ως Τρίτης Ρώμης και στη διαμόρφωση των χρησμών που προφήτευαν την ανασύσταση της Αυτοκρατορίας με πρωτοβουλία της Μόσχας. Οι χρησμοί αυτοί, όπως η προφητεία ότι οι Έλληνες κάποτε θα κυνηγήσουν τους Τούρκους ως την Κόκκινη Μηλιά, σε συνδυασμό με τις αντιτουρκικές εκστρατείες των ρώσων τσάρων γέννησαν στους Έλληνες προσδοκίες που αποτυπώθηκαν στο λαϊκό δίστιχο «Πάλι με χρόνους και καιρούς, πάλι δικά μας θάναι».

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Χ. Ισαήλτζικ, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η κλασική εποχή, 1300-1600*, μετ. Μ. Κοκολάκης, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1995.
- Ε. Α. Ζαχαριάδου, *Ιστορία και θρύλοι των παλαιών σουλτάνων (1300-1400)*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1991.
- F. Babinger, *Mahomet II le Conquerant et son Temps, 1432-1481*, γαλλ. μετ. Η. Ε. del Medico, Παρίσι 1954.
- St. Runciman, *Η άλωση της Κωνσταντινουπόλεως*, μετ. Ν. Παπαρόδου, 2 τόμοι, εκδ. Μπεργαδής, Αθήνα 1972

(Το έργο αυτό του γνωστού βρετανού Βυζαντινολόγου στηρίζεται σε μια εξαντλητική μελέτη και ανάλυση των διαθέσιμων πηγών).

E. Pears, *The Destruction of the Greek Empire and the Story of the Capture of Constantinople by the Turks*, Λονδίνο 1903.

G. Schlumberger, *Le siege, la prise et la sac de Constantinople en 1453*, Παρίσι 1926.